

מדוע אנחנו קוראים ספרות?

העולם מכאיב לעיתים, והעולם החברתי במיוחד.
לפיכך, אני "מכבה" את העולם ו"מדליק" את הספר.

כשאני מתייחס במסה זו ל"ספרות" אני מתכוון לז'אנר הרומן, הקרוב ללבי, ובפרט לרומן המכיל יסודות ריאליסטיים.* אני רוצה לתאר כמה מהתהליכים הפסיכולוגיים הבסיסיים שמתרחשים בעת קריאת רומן ריאליסטי. עוד לפני הקצפת והתותים – ממה מורכב המצע הבצקי?

*

קודם כל יש מילים על דף. מילים שצריך לפענח. הקריאה והכתיבה התפתחו מאוחר יחסית באבולוציה של האדם ובמובן מסוים הן פעילויות "לא טבעיות". ילדים לומדים לדבר ולהבין דיבור בגילאי שנתיים שלוש; לקרוא ולכתוב – החל מגיל שש. הקריאה מצריכה מאמץ מסוים. לספר הרי צריך "להיכנס". מאמץ הפיענוח טומן בחובו הנאה מסוג מסוים: הנאת ההתגברות. יש יסוד כמו-ספורטיבי בתהליך הקריאה. התאמצת – וכעת שוטפים האנדורפינים במוח.

*

ההנאה הזו קיימת בכל קריאה, לא רק ברומנים.
הלאה.

* אני קרוב לדעה של כמה תאורטיקנים והיסטוריונים של הספרות שרואים בריאליזם לא עוד תת-ז'אנר במסורת של הרומן, אלא את נשמת אפו.

ברומן בעל היסודות הריאליסטיים, המילים על הדף מתארות מציאות. גם כאן קורה תהליך שאנחנו ממעטים לשים לב אליו. החומריות של העולם הופכת למילים. העולם – על קשיחותו האטומה – מותמר ל"חומר" אחר, מתורגם לשפה.

השפה היא חומר ידידותי ורך הרבה יותר מאשר העולם. היא לא כבדה, למשל. היא לא דוקרת. השפה לא מסכה כאב באופן שבו העולם החומרי יכול להסב כאב. השפה מאפשרת לדלג על מדבר לוחט שלם במשפט אחד צונן ("הם חצו את הסהרה במשך שמונה ימים"). כשאני קורא רומן בעל יסודות ריאליסטיים אני נפגש עם העולם באופן מפורט, אבל המפגש נערך בתנאים אופטימליים. אני יושב בבית על כורסה, או שוכב במיטתי, וכל העולם יכול להגיע אלי בידי שליח מיוחד, הלא הוא הספר, ללא אי הנוחות שהמציאות הקונקרטיה יודעת להסב. אני מדלג ממילה למילה כמו מגבעה לגבעה, אך בלי להזיע ובלי לחשוש שאפול ואשרט בשן סלע. זאת ועוד, גם המציאות שבכל זאת נמצאת סביבי ובתוכי – הכלים הלא שטופים, טרדות הפרנסה וכיו"ב – אפילו היא מושעת בשעת הקריאה.

בקיצור: לביתי שלי, באמצעות הספר, מגיע העולם; והוא מגיע כשהוא מותמר, כשהוא מתורגם לחומר ידידותי שהוא השפה; ואף בביתי הפיזי איני שרוי בעצם כשאני קורא. אני מתחבא היטב במחילה רכה שכריתי לי בעזרת מוחי ומילות הספר – והעולם בכל זאת נמצא שם איתי.

*

הלאה.

ברומן יש דמויות. את הדמויות הללו אני מכיר עד מהרה היטב. ברומן, "החיים החבויים" של הדמויות גלויים, כפי שניסח זאת א"מ פורסטר (בספרו "אספקטים של הרומן"). תיאור מעמיק של העולם הפנימי של הדמויות על רקע עולמן החיצוני, שגם הוא מתואר באופן נרחב, הוא אחד ממאפייניו הבולטים של הרומן. את הדמויות ברומנים אנחנו מכירים טוב יותר מכפי שאנחנו מכירים הרבה אנשים ב"עולם האמיתי", שפנימיותם מוסתרת מאיתנו. לעיתים אנחנו מכירים אותם אפילו טוב יותר מאשר את האנשים הקרובים לנו. ובכל מקרה, האנשים הקרובים לנו יכולים להכאיב לנו באופן אישי, יש להם תביעות כלפינו, ציפיות מאיתנו וכו'. ביני לבין הדמויות החשופות כך ברומן יכולה להיווצר אינטימיות מהממת ונטולת קונפליקט אישי. הן אמנם גם לא אוהבות אותנו, הדמויות, לא מחבקות אותנו, ואינן ממלאות את מקומה של האינטימיות בחיי היומיום. ועם זאת, נוצרת קרבה מיוחדת ביני לבין הדמויות ברומן, ובמובנים מסוימים היא גדולה מהקרבה של חיי היום יום.

זאת ועוד, אני לא רק מתוודע לדמויות באופן אינטימי, אלא גם מקבל מהן חום. מאבקי חייהן ונפתולי נפשן יכולים להזכיר לי מאבקים ונפתולי נפש דומים לאלה שלי. כך שכשאני "אמפתי" כלפיהן אני גם מתרגל אמפתיה עצמית. ולא זו אף זו, ההיודעות למאבקהן ולנפתולי נפשן של הדמויות מוכיחה לנו שאיננו בודדים במאבקינו ובנפתולינו; הריגושות הגבוהה מהממוצע (בדרך כלל) של חיי הדמויות ברומן מחלצת אותנו מתחושת הלבדיות הזו ומנחמת אותנו, ובמיוחד אם אנו אנשים בעלי חיי נפש סוערים.

*

הרומן עוסק בדרך כלל בכני אדם ובתודעה של בני אדם. אבל הרומן הוא גם פניית עורף לעולם (עצם התמרתו של העולם למילים מעידה על כך) ובייחוד לעולם החברתי. נדמה לי שיש יסוד מיוזנתרופי בסיסי בדחף הקריאה, ואני לא דורש את זה לגנאי. כשאני פותח ספר אני מבקש להיות עם עצמי. אני לא הולך למסיבה, אני לא משוחח עם אנשים, אני עם עצמי, קורא.

הטענה שהרומן הוא פניית עורף לחברה מסתייעת גם בכך שיש דמיון לא מועט בין הקריאה ברומן לתופעה הפסיכולוגית שפוקדת לעיתים ילדים והיא תופעת "החבר הדמיוני", תחליף לחבר בעולם האמיתי, הנובע מחסך חברתי או מִרְתִיעָה מפני העולם החברתי האמיתי.

העולם מכאיב לעיתים, והעולם החברתי במיוחד. לפיכך, אני "מכבה" את העולם ו"מדליק" את הספר. הטלוויזיה, למשל, קרובה מדי במראה לעולם החיצוני; כשאני "מדליק" אותה היא לא "מכבה" אותה מספיק. ואילו הסימנים השחורים על הדף הלבן נראים מספיק כלא-עולם כדי לאפשר את ההימלטות ממנו, ולו לשעה.

עם זאת הקריאה ברומן אינה פעילות סכיוואידית לגמרי. ברומן, כאמור, יש דמויות. זה אינו מחקר על אדמת הלם בנגב, שהיה משרת טוב יותר, יש להניח, את הדחף המיוזנתרופי הטהור. לכן בקריאת רומן פועל תהליך פסיכולוגי יוצא דופן: זו דרך להרגיש לבד-ביחד; להתנתק מהחברה, מבני האדם, ובה בעת לבוא במגע מעמיק איתם.

קריאת רומנים היא אופן קיום בעולם, בעיקר בעולמם של בני האדם, אופן קיום שמכיל התרחקות ממנו ואחיזה הדוקה בו בו־זמנית.

*

בהגותו של שופנהאואר מודגשת החוויה האסתטית כחויית התבוננות. אנחנו, בסיוע האמנות, מוצבים בעמדת הצופה, והעונג האסתטי נובע בדיוק מכך. אנחנו "מחוץ למשחק", צופים לא חשקנים בעולם שהוא מחזה שמעניין לחזות בו, גם אם מכאיב ליטול בו חלק. אני מסכים בכמה הסתייגויות. חלק מההנאה הפסיכולוגית בקריאת רומן אכן אינה שונה מההנאה שלך בשוכבך במיטה תחת שמיכת פוך כשבחוץ משתוללת סערה; על הדמויות עוברות הסערות, ואילו אני, הקורא, מתבונן בהן ממקום בטוח. בקריאה יש גם הנאת השלווה של המתבונן וגם תחושת הרווחה שפושה בנו כשאנחנו מגלים שמישהו אחר (כאן: הדמויות) מצוי בסערה ואנו לא, דהיינו שמצבנו טוב יחסית. ואף שאין זו הנאה נעלה במיוחד, ראוי להבחין בינה לבין שמחה לאיד (וגם יש לזכור שזו הנאה שאינה בזויה מבחינה מוסרית כי אלו דמויות ולא בני אדם).

אלא, וזו ההסתייגות הראשונה משופנהאואר, שבקוראי ברומן אני גם חלק מהסערה, כלומר אני משוגר לתוך הטקסט, ובעזרת תהליך ה"הזדהות" אני מתרגל אמפתיה עצמית. אכן, הקורא ברומן אינו רק מתבונן, אלא שרוי בתצפית משתתפת. זאת ועוד, הקריאה ברומן מעמיק ועתיר ניואנסים אינה רק התנתקות מהקיום

והתמקמות בעמדת "הצופה" המרוחק. אדרבה, היא טומנת בחובה גם את מה שאני מכנה "שידול אל הקיום". אתה קורא ברומן מורכב ונמלא שמחה – לא מפני שהקיום טוב, אלא מפני שהקיום עשיר.

בנוסף, ההימצאות בעמדת "המתבונן" היא לפעמים החיפוש אחר הדרך הנכונה יותר לאחוז בחיים ביתר חוזקה, כשם שעל מנת להתבונן היטב בהר (מתוך רצון להתפעל ממנו או להשתמש בו) יש להתרחק מתחתיתו.

*

עוד שני יסודות שמעניין לדון בהם בהקשר של התהליכים הפסיכולוגיים הראשוניים שתורמים לעונג או לצורך שבקריאה: דמות המחבר והעלילה.

המחבר: חלק מהאינטימיות שנוצרת בקריאה אינה מוגבלת ליחסינו עם הדמויות. נוצרת גם אינטימיות עם המחבר שמאחוריהן. לא מדובר בדיוק במחבר בשר ודם. זו אינטימיות עם התודעה של המחבר בהיותה במצב הייחודי שבו יצרה את המורכבות הספציפית שמתגלה ביצירה הנקראת.

העלילה: אריסטו ייחס לעלילה את התפקיד המרכזי ביצירות הנרטיביות. עם זאת, בזמנו לא היו בדיוק רומנים, והוא מדבר בעיקר על התיאטרון היווני. עיקר העונג של הרומן נובע כאמור ממגע נפש בנפש; מתרגום העולם לשפה; מ"כיבוי" העולם; מהצבת הקורא בעמדת המתבונן בחיים; מה"שידול לחיים" שיש ברומנים טובים. עם זאת, העלילה חשובה ביותר. המתח העלילתי מדביק אותי לכורסה וכך מאפשר את פעולת הסגולות האחרות של הקריאה (וגם תורם כך ל"כיבוי" העולם). העלילה היא תנאי הכרחי. היא אולי, כבמשלו של ת"ס אליוט על ה"משמעות" בשיר, הפיתיון שנותן הפורץ לכלב הנובח כדי שיוכל לעשות את מלאכתו בבית.

העלילה תורמת לעונג הקריאה גם באופן עקיף. היא רומזת לאוטופיות המקופלת, פוטנציאלית, בקיום. העלילה מלמדת אותנו שהקיום אינו סטטי, ויש בו התפתחויות אמינות אך מפתיעות (זה, לטעמי, אחד המאפיינים של עלילה ברומן ריאליסטי טוב; בניגוד למלודרמה המשופעת בעלילות מפתיעות אך לא אמינות). וייתכן, לפיכך, שהתפתחות עלילתית בחיינו-אנו תוביל למקומות מפתיעים ומענגים.*

* מלבד ההוגים שצוטטו סייעו לי רבות הטקסטים הבאים: "האלגיות הגוטנברגיות" של המבקר האמריקאי סוון בירקרטס מ-1994; המסה "למה לטרוח?" של ג'ונתן פראנזן מ-1996; וכן הערות על הקריאה שמפוזרות בכתביו של מישל וולבק.